Deci

0. Kant ne spune că timpul este o categorie subiectivă, care, în realitatea primă sau divină, nu există. De sub imperiul altei perspective şi ceva mai precis, Marx socoteşte că spaţiul şi timpul sînt atribute fundamentale ale materiei-mişcare, în afara căreia nimic nu există. Einstein şi fizica modernă consideră spaţiul ca pe o ţesătură multidimensională în care timpul este urzit, şi împreună cu care alcătuieşte un cadru elastic în care energia convertită în materie îşi duce existenţa astfel concretizată. Pentru cei mai puţin pedepsiţi în ale fizicii, spaţiul şi timpul nu prea există în modalităţi elaborat conceptualizate. Dominată de percepţia locală şi comună, mai puţin orientată spre a gîndi cadrul larg al existenţei universale, fiinţa umană reuşeşte, de altminteri, să-şi gestioneze cumva existenţa zilnică în această ţesătură complexă şi puţin înţeleasă. De aceea, cînd este vorba despre aceste două categorii - pe care le utilizează frecvent şi pentru nevoi imediate şi curente -, limba îşi creează cu anevoinţă modalităţi de conceptualizare şi de exprimare, structurile acesteia reflectînd modalităţi de concepere a spaţiului şi timpului aproape mereu împotmolite în metaforele concretului sau în forme cu conţinut convenţionalizat.

În fapt, mai dificil decît de a cuprinde în gîndire şi în limbă un concept dinamic este a cuprinde unul neînţeles. Mai mult, poate, decît în cazul altor concepte, cînd are a înţelege şi a numi spaţiul şi timpul, limba arată măsura precară în care, ca instrument de cunoaştere, poate pătrunde şi ordona realitatea, precum şi pe cea în care, ca formă şi creatoare de mijloace de exprimare, reuşeşte apoi a reda segmentul realităţii astfel pătrunse, înglobate şi dezvăluite.

Înseşi problemele pe care diferitele limbi le au în a gramaticaliza aceste concepte (prea marile diferenţe de a conceptualiza şi exprima timpul şi spaţiul în limbile primitive, dar şi în cele moderne, problemele concordanţei timpurilor, relaţia cu modalitatea şi aspectul, funcţiunile feluritelor particule însărcinate să poarte timpul şi spaţiul) reflectă asperităţile proceselor prin care acele raporturi au evoluat. În acest caz, evoluţia pare a semnifica mai degrabă tribulaţiile căutării, dinamica înţelegerii umane, date fiind nevoile ei prime, de comunicare, adică raportul dintre două procese aflate în concurenţă, mereu inegale, unde nevoia de comunicare o domină pe aceea de cunoaştere şi, categoric, nivelul la care înţelegerea umană a ajuns.

La acestea, limba română participă cu o conjuncţie a cărei evoluţie îmi propun să o sintetizez în cele ce urmează.

1. În mod firesc, spaţiul poate fi văzut ca punct de plecare al unor procese. Astfel se petrec lucrurile în: „Şi fu, deaca săvîrşi Isus porîncind ucenicilor săi celor doisprăzeace, trecu *de aciia* ca să înveaţe şi să povestească pren oraşăle lor” (NTB, *Mt*., 11, 1), alături de: „Şi fu deaca săvîrşi Isus poruncind celor doisprăzeace ucenici ai lui, trecu ***de acolo*** ca să înveaţe (…)” (BB).

Timpul, de asemenea, poate fi punct de plecare, aceeaşi secvenţă exprimînd această categorie întocmai cum, mai sus, o exprima pe cealaltă: „Cine-ş va împărţi fata de la sine şi-i va da dzeastrele toate şi va lăcui sîngură de sine, nu mai are puteare *de-aciia* să-i facă moarte, daca o va găsi curvind” (LEGI Mold., 96, 17-19); „*De-acii* le împărţi limbile pre deregători, numai Ever ce-ş ţinu limba cu ceata-ş” (MOXA, 12^{v}/8-9); „*De-acia* încolo nu eşti şerbu, ce fiiu” (AI, *Gal*., 4, 7), „*Deci* nu mai eşti rob, ce fiiu” (BB).

2. Precum se observă, avînd capacitatea de a exprima punctul de plecare, *de aci*[1] se poate referi atît la spaţiu, cît şi la timp, deoarece elementul deictic poate indica nu doar spaţiul vorbitorului sau al povestirii, ci şi timpul. Astfel de uzuri, însă, stimulează utilizarea conjuncţiei în contexte care depăşesc limitele domeniului ce exprima punctul de plecare văzut din perspectivă spaţială. Lărgindu-se sfera şi aplicabilitatea în discurs a conjuncţiei, aceasta ajunge a fi utilizată şi pentru a exprima succesiunea, valoarea secvenţei fiind echivalentă cu ‘apoi’: „sui-se şi frînse pîine şi gustă pînă la voie, besădui pînă la zori, *deaci* ieşi” (CB, FA, 20, 11); „*deaci* svetuiaşte (...) să vie” (CB, *Sp. la **1P***, 297/1), „*deaci* svetuiaşte (...)” (CV 69^{r}), „*de aciia* sfătuise” (CP, 158/21); „*Deci* notară într-acea dzî, *de-acii* s-au scornit vînt în ponciş şi stătură multă vreame la o linişte, pînă ce-au dat vînt de treabă” (VS, 402,

[1] Redarea grafică a secvenţei respectă, în exemple, lecţiunea autorilor de ediţii. În fapt, avem a face cu o prepoziţie (*de*) urmată de un adverb (*ici, aci, ci*). Cum se va vedea, uneori ar fi fost mai potrivit să se transcrie *de ci* sau *d-ici*, spre a nu crea confuzii şi, mai ales, spre a evidenţia faptul că avem a face cu o secvenţă compusă.

BDD-A5867-RO © 2011 Universitatea din Piteşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-21 05:09:42 UTC)

31-32)[2]; „şi deade leage rătezarea, *deci* feace Isac" (CB, FA, 7, 8); „*de acia* cerşură împărat" (CB, CP, FA, 13, 21), în BB: „Şi ***de acolo***, au cerut împărat", în NTB: „Şi ***după aceaia***, cerură craiu", situaţii care impun conjuncţiei *deaci* valoarea temporală 'apoi'. De asemenea, se observă un lucru prevestit încă de exemplul din BB de sub **1.**, şi anume, după ce *deacii* preia valoarea spaţială a lui *de acolo,* acesta din urmă, în virtutea relaţiei, uneori, dobîndeşte capacitatea de a vehicula valoarea temporală a lui *deaci*. Această echivalenţă este în măsură să indice cu limpezime că, în astfel de cazuri, vorbitorul nu are în vedere şi nu se referă la 'spaţialitate' sau 'temporalitate' în sensul lor pur, ci că el se concentrează asupra unor procese - văzute ca puncte de plecare sau succesiuni - şi, mai puţin atent la cadrul spaţio-temporal în care acestea se desfăşoară, priveşte la desfăşurarea proceselor şi la faptul că acestea urmează succesiuni stricte, avînd caracter ireversibil[3].

Probabil că faptul acesta este cel mai evident în cazurile în care limba (şi vorbitorul) au nevoie să exprime acest raport, adică în relatări ale unor evenimente ce se petrec succesiv (fiind nevoie ca ele să fie puse într-o astfel de relaţie), cînd *deaci* apare ca o formulă narativă care abia mai tîrziu, după un uz intens, va dobîndi prin abstractizare o nouă valoare: „pentru această ocină am avut gîlceavă mai dina[in]te vreame, c-au datu părinţii lor bani de-au plătitu siliştea. *Dici* se-au sculatu Danu şi cu Micul şi au împresurat locurele noastre şi ne-au făcutu pe noi mărţ (?) de tot. *Dici* noi am mersu înaintea domnului lui Alixandru vodă la divan şi am rămas pe Dan şi pe Micul. *Dici* Arbănaşul, apucîndu-se, carei scriu mai sus, *dici* Arbănaşul nu s-au lăsat, ci iar au mersu la judecată, ci ne-au rămas pe noi de bani, să-i plătim. *Dici* noi n-am avutu cu ce plăti, ci am vîndut ocina aceasta care iaste scrisă mai sus dereptu ughi 18. Şi am prinsu şi datoria cea veache tot într-acei bani. Iar Arbănaşul să fie volnic cu scrisoarea noastră să stăpînească moşia în pace, de acum cu feciorii i cu nepoţi[i] lui" (DÎ XII, p. 105)[4].

3. Forma în discuţie era cît se poate de aptă pentru a dobîndi întrebuinţări şi valori care să depăşească domeniul originar. Primul element, *de,* indica punctul de plecare sau de îndepărtare (din perspectivă spaţială, dar cu posibilităţi egale de a face acelaşi lucru din perspectivă temporală) cel de-al doilea, *eccum hic*, indicînd în mod precis respectivul loc. Fără a-şi pierde substratul ('punctul de plecare'), prin uz, *deaci* căpătă valori ce o fac să exprime temporalitatea (desigur, văzută şi exprimată din perspectiva punctului de plecare ale unui proces). Întrucît orice proces, întreaga existenţă, se petrec în spaţiu şi în timp, cele două dimensiuni se pot solidariza în conştiinţa vorbitorului, ceea ce înlesneşte adoptarea unei modalităţi comune de exprimare, opţiunea făcîndu-se pentru cea dominantă - timpul. Lucrurile nu se opresc aici, însă, deoarece faptul evident - că orice se petrece în spaţiu şi timp - devine inerent şi implicit pînă la a nu mai solicita exprimarea în mod expres. Astfel, forma în discuţie se încarcă cu valoarea adv. *apoi*, exprimînd succesiunea de evenimente în timp şi, se subînţelege, desigur, în spaţiu. Transgresînd valoarea locală pe care o avea *de aci(a),* prin suprapunerea **hic** et **nunc** petrecută în discursul narativ, euristic şi pedagogic, vorbitorul investeşte forma cu valoare temporală: „Era un om căsătoriu, ce sădi vie şi cu gard îngrădi pre ia şi săpă în ia teasc şi zidi turn şi o tocmi lucrătorilor şi să duse departe. *Deci* cînd să apropie vreamea rodului, trimise slugile sale către lucrători să-i ia rodul ei" (NTB, *Mt.*, 21, 33-34), „Era un om căsătoriu, care sădi vie şi cu gard îngrădi pre ea şi săpă în ea teasc şi zidi turn şi o deade pre ea lucrătorilor şi să duse departe. Iară cînd să apropie vreamea rodului, trimise slugile sale către lucrători să-i ia rodul ei" (BB); „Şi viiarii prinsără slugile lui, *deci* pre unu-l bătură, iară pre altu-l omorîră, pre altul cu pietri-l ucisără" (NTB, *Mt*., 21, 35), „Şi viiarii, prinzînd slugile lui, pre unul bătură, iară pre altul omorîră, pre altul cu pietri îl uciseră" (BB); „*Deci*, cînd fu la războiu, el întîiu începu a fugi. *De-acii* îndărătnici pre toţi a fugi". (MOXA, 63^{v}/5-7). În multe din aceste situaţii se observă o oarecare imposibilitate de a spune cu exactitate că am avea a face exclusiv cu atributul 'temporalitate'. Totuşi, comunicarea funcţionează. Lucrul acesta se datorează unei realităţi esenţiale: totul se petrece în spaţiu şi în timp, deopotrivă, iar daca vorbitorul nu focalizează discursul pe o categorie, în mod inerent pot apărea ambele.

[2] Unde prima secvenţă are valoare spaţială, cealaltă temporală, ambele în aceeaşi frază.

[3] Toate exemplele din această clasă arată că timpul este văzut ca dominant, spaţiul subordonîndu-i-se şi împrumutînd de la acela caracterul ireversibil, o eventuală revenire în spaţiu - întrucît se petrece în curgerea ireversibilă a timpului - reprezentînd o altă stare, iar nu revenirea la o stare anterioară, de unde şi dobîndirea ireversibilităţii de către spaţiu.

[4] Am respectat întrutotul opţiunile de transcriere ale autorilor de ediţii. Probabil că, în acest caz, secvenţa care ne interesează trebuia redată de către editori prin *d-ici*, modalitatea aceasta fiind nu doar singura potrivită, dar nici ar fi fost de nimic împiedicată.

BDD-A5867-RO © 2011 Universitatea din Piteşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-21 05:09:42 UTC)

4. Pe de altă parte, petrecîndu-se în spaţiu şi în timp, procesele intră în variate relaţii, care, încă o dată, depăşesc domeniul de origine al mijloacelor de exprimare. Astfel, privind la spaţiu şi la timp ca la nişte cadre de desfăşurare a acţiunilor, fiinţa umană observă că, dincolo de domeniile spaţial şi temporal în care se desfăşoară şi de relaţiile de succesiune (care devin implicite), procesele pot cunoaşte relaţii de cauzalitate (din acest loc sau/şi moment, în relaţie cu cutare proces, deci din această cauză), de finalitate (din acest loc sau/şi moment şi din această cauză, deci în acest scop), concluzive (din acest loc sau/şi timp, din această cauză şi în acest scop, aşadar).

De aceea, după utilizarea conj. *deaci* cu valorile 'de aici', 'din acest moment'şi 'apoi', şi după ce vorbitorul începe a o utiliza în relatări de evenimente petrecute succesiv, la intervale relativ scurte, acesta ajunge să o folosească spre a evidenţia existenţa (reală sau stabilită de către vorbitor) între aceste procese sau evenimente a unor relaţii cauzale şi de finalitate. Începînd ca formulă utilizată în naraţiune, *deaci* va cunoaşte un uz intens, în urma căruia dobîndeşte valoarea concluzivă, înglobînd relaţiile 'cauzalitate' sau/şi ale 'finalitate'. Fiind intim legate de felul în care procesele realităţii se petrec, spaţiul şi timpul îşi vor dezvălui caracterul implicit, eliberînd relaţiile generate. Cazurilor care urmează nu li se poate nega nuanţa spaţială şi, mai ales, cea temporală, dar ceea ce iese în evidenţă este cauza, scopul sau simpla consecinţă.

4.1. Uneori, temporalitatea este solicitată doar pentru a exprima consecinţa, dar cel mai ades, nu acest lucru este miza, ci motivul scopul pe care îl vizează acţiunea, cauza sau modalitatea, adeseori cu nuanţă concluzivă: „el fugi, de-ş lăsă cununa muncitoriului şi se călugări; *deci* dobîndi împărăţiia de vec[i]" (MOXA, 88^{r}/8-9); „Şi *de acii* au chiemat acel oraşi Zoar" (PO, *Gen*., 19, 22); „Iară să va fi mîncat de gadine, adevereadze aceaea, *deci* nu plătească" (PO, *Ex*., 13, 22); „Iară ei mi-au dzîs să postesc trei luni, să mă curăţăsc de toată imăciunea şi, *de-acii*, să mă spodobască Svîntului Botedz" (VS, 138, 2-3); „*de ce* rogu-vă voi a lua hrană" (CB, FA, 27, 34), „*deaci* vă rog voi, luaţi-vă hrană" (CP), „***derept aceaia***, rog pre voi să luaţi bucate" (NTB), „***Pentru aceaea***, rog pre voi să luaţi de mîncat" (BB); „*de aci* Pavel ieşi din mijlocul loru" (CB, FA, 17, 33)[5]. Dincolo de substratul spaţio-temporal, încă perceptibil, exemplele acestea ilustrează apariţia valorii consecutive cu nuanţă cauzală.

4.2. În perioadele de transformare şi de evoluţie, sensurile, valorile şi nuanţele coexistă şi încă oferă modalităţi sincretice de expresie. Preţul acestor frumuseţi caleidoscopic îmbinate este o oarecare plurivalenţă a sensurilor - care poate genera o nevoie presantă de contextualizare. Chiar dacă valorile implicite se estompează, noile valori nu reuşesc să le înlăture pe cele pe a căror temelie se instituie şi din care îşi trag sevele. De aceea, multe dintre exemplele următoare nu doar prezintă urme ale valorilor sedimentate, ci reflectă, în fapt, procese evolutive de natură să caracterizeze relaţia limbă-gîndire.

> Avînd o relaţie între o formă şi o anumită valoare (*de aci* exprimînd spaţialitatea), vorbitorul observă posibilitatea de a utiliza forma spre a exprima o valoare paralelă (temporalitatea), dar spre a evidenţia o nevoie identică (exprimarea punctului de plecare). Treptat, prin uz, vorbitorul află că aceeaşi formă are capacitatea de a reda valori derivate sau conjuncte, deoarece, prin gîndirea sa, pe valoarea spaţio-temporală concresc nuanţe care trimit către cauză, scop, consecinţă, concluzie.
>
> Relaţia dintre capacităţile şi valenţele formei, inferenţele pe care gîndirea le extrage din dinamica proceselor realităţii, la care se adaugă necesităţile de exprimare ale vorbitorului (care utilizează limba ca pe un sistem economic) poate conduce la a genera - din sevele valorii etimologice - plusvaloare[6]. Pe măsură ce noile valori se dezvoltă, devine tot mai dificilă gestionarea acestora, nu atît datorită faptului că se hrănesc din acelaşi trunchi, cît datorită creşterii nevoilor de exprimare nuanţată şi precisă. Faptul acesta instituie concurenţa între respectivele valori, care, de regulă, va duce la păstrarea doar a uneia dintre ele. Se observă că preţul exprimării concise, lipsite de echivoc, al rapidităţii comunicării, în care formele au valori uşor recognoscibile şi clare, îl constituie abandonarea valorilor intermediare, a straturilor din care sensul ultim provine şi s-a nutrit, adică abandonarea proceselor intuitiv-cognitive care au furnizat rezultatul, povara volumului diacroniei fiind înlocuită cu uşurătatea suprafeţei sincroniei. În cazul conjuncţiei *deci*, s-a impus valoarea cea mai sintetică, aceea care le conţine pe toate - concluzia -, dar înlăturarea totală a valorilor şi nuanţelor precedente (cauză, scop, consecinţă) a

[5] În ultimul exemplu, valoarea modală 'astfel', 'în felul acesta' cunoscînd infiltraţia unei nuanţe concluzive (fără pierderea sensului primordial, cel temporal).

[6] Acesta este şi unul dintre motivele pentru care, în textele paralele apar forme de exprimare cu *iară*, *cînd*, *care* introducînd construcţii gerunziale, cu valori circumstanţiale (temporale, spaţiale, cauzale, consecutive, concluzive).

BDD-A5867-RO © 2011 Universitatea din Piteşti
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-21 05:09:42 UTC)

condus la dispariția humusului etimologic, ceea ce, practic, a lăsat forma fără rădăcini, adică în derivă. De aceea, *deci* este doar o formă fără conținut, asignată prin uz unor scopuri comunicaționale. Situația aceasta este valabilă şi pentru alte elemente ale limbii, inclusiv din plan lexical.

Exemplele ce urmează permit observarea evoluției şi a relațiilor dintre straturile pe care conjuncția *deci* le-a dobîndit de-a lungul timpului. Din acest motiv, nuanțele consecutivă, cauzală, finală şi concluzivă, participă împreună, cu ponderi variabile în funcție de nevoile comunicării, la a aduce din potență în act sau la a da diferite grade de pregnanță acelora dintre ele de care comunicarea are nevoie într-un moment sau în altul. Fără ca vreuna din aceste valori să dețină forma care o vehicula, toate erau acomodate la conjuncția care încă îşi conținea valorile etimologice: „*Deaci* mărturisescu voao întru zua de astăzi că" (CB, FA, 20, 26)[7]; „*Deaci* (...) nu fuiu protivnicu cereştiei vedeare" (CB, FA, 26, 19)[8]; „*deci* şi fără toată pîrîrea veniiu" (CB, FA, 10, 29), „*deci* fără de toată părearea" (CP)[9]; „*Deaci* eu giudecu se nu supărămu cei ce dintru limbi întorcu-se" (CB, FA, 15, 19)[10]; „*deaci* prevegheați" (CB, CV, FA, 20, 31)[11]; „*Deci* i-am vîndut de [a] mea bunăvoia şi cu ştirea tuturor vecinilor şi de sus şi de jos, să-i fie lui moşîia şi feciorilor şi nep[o]ților şi strenepoților lui, să-i fie moşîia în vecia" (DÎ 100, 5-7); „Eu pre cîț voiu iubi, mustru-i şi certu-i, *deci* răvneaşte şi te pocăiaşte" (BB, *Apocalips*., 3, 19); „*Deci*, vădzînd boiarinul nemutarea ei, îmvățătă de o dezvăscură pînă la brîu şi o bătură cu rane" (VS, 290, 29); „*Deaci* ceia ce şi-s de o laturi a opta spiță iertăm să fie nuntă" (LUCACI, 177, 9-10); „*Deaci* cîndu va fi unchiul mainte luoat nepoata şi va vrea nepotul de se ia muiare pre mătuşea ceaea de apoi ce va fi, prentru că e învăluit lucrul, iaste apărată nunta" (LUCACI, 170, 23-25); „*Deci*, lepădînd toată răutatea şi tot vicleşugul şi fățărniciile şi zavistiile şi toate muzaviriile" (BB, *1Petru*, 2, 1); „*Deci*, neîndoite fiind aceastea, cuvine-se voi să fiț aşăzați şi nemică cu obrăznicie să nu faceț" (BB, *FA*, 19, 36); „*Deaci*, frații miei, încingeți maților cugetelor voastre" (CB, *1P*, 1, 13)[12].

5. Cum se întîmplă adesea, şi în acest caz instaurarea concurenței dintre sensuri va conduce la trecerea de la o formă deținătoare de valori la o valoare deținătoare a unei forme. Urmarea victoriei unei valori va fi înlăturarea celorlalte şi extirparea singurei temelii viabile a formei - cea conferită de ascendența etimologică -, act ce va avea drept consecință directă şi de neînlăturat instrumentalizarea şi specializarea ei - care este şi îngustare prin pierdere şi eliminare, căci descompunerea realității complexe şi lipsirea ei de relația cu originea o lasă neînsuflețită.

Înainte de a se petrece acest lucru, însă, în perioada vechii române literare, acomodarea evoluției la etimologie, conviețuirea relațiilor, a valorilor şi a formelor a dat profunzime şi farmec limbii, punînd în act capacitățile prin care aceasta rafina procurînd înțelegere şi cunoaştere.

[7] În CV şi CP *deaci*, în NTB şi BB „***pentru aceaea***".
[8] În CP apare *deci*, iar în CV *deaci*. „***Unde***, craiu Agrippo, nu fuiu neîngăduitoriu arătării cereşti" (NTB), „***Pentru aceaea***, împărate Agrippo, nu m-am făcut neascultatoriu cereştii vederi" (BB).
[9] În NTB „***Derept aceaia***, fără îndoire veniiu", în BB „***Pentru aceaea*** şi fără price am venit".
[10] În NTB „***derept aceaia***", în BB „***pentru aceaea***".
[11] La Coresi apare ***derept aceia***. în NTB „*derept aceaea*", în BB „***pentru aceaea***".
[12] În NTB şi BB ***pentr-aceaia***.

BDD-A5867-RO © 2011 Universitatea din Pitești
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-21 05:09:42 UTC)